

NOSTALGIA ORIGINII
LA ANDREÏ MAKINE, *TESTAMENTUL FRANCEZ*
ȘI SORIN TITEL, *ȚARA ÎNDEPĂRTATĂ*

THE NOSTALGIA OF THE PLACE OF BIRTH
IN ANDREÏ MAKINE'S *THE FRENCH WILL*
AND IN SORIN TITEL'S *THE ALOOF COUNTRY*

Simina PÎRVU

Universitatea de Vest din Timișoara /
West University of Timișoara

e-mail: siminapirvu@yahoo.com

Abstract: *In the Middle Ages, exile meant expatriation, the prolonged absence from the native lands, one can say that a person is in exile when it is not possible to return back home. Exile involves unsettlement; the expatriated suffers from nostalgia and tries to recover his origin, the center, his home. Thinking about the past involves an idealized representation of lived history, which may have the effect of a mythical evocation of the past.*

*The nostalgia is one of the central ideas of the novels of the Russian writer Andreï Makine, who has hardly built his identity as a Russian writer of French, his literary beginnings being not simple. The theme of the nostalgia and the parallel between two different worlds are constantly found in Makine's novels, and in **The French Will** it gets a special note. Andreï Makine says in interviews that he chose to write in French, but his country of origin is always in his soul.*

*Another writer – Romanian this time – in whose novels we find the nostalgia of origins is Sorin Titel, who reveals an unusual world, Banat, where the writer was born. The estrangement from Banat has beneficial consequences in almost all respects. Established in Bucharest, the author has the nostalgia of Banat and transforms it into an epic projection, reinvents Banat. The removal from the places of origin, the distancing, the alienation, are mandatory conditions of the pilgrimage to himself, for only by being far from Banat he could reinvent him, using the memories of his childhood. Even the title of his first book with which he begins the recuperation is enlightening: **The Aloof Country**, signifying both the Banat, geographically, and the age of childhood, at a symbolic level.*

This is the case with the two writers, Andreï Makine and Sorin Titel, writers who being far away from their native places, have fictionally translated what they feel for home - Russia and Banat.

Key words: nostalgia; exile; native place; Makine, Titel;

În opinia lui Edward Said, exilul este „ruptura de nevindecă dintre o ființă umană și un loc nativ, dintre sine și adevărata sa casă: tristețea sa absolută nu poate fi depășită niciodată. [...] Realizările exilului sunt subminate permanent de pierderea a ceva lăsat în urmă pentru totdeauna” (*traducerea noastră*) (Said 2000: 173). În Evul Mediu, exil însemna expatriere, absența prelungită din ținuturile natale, se poate spune că o persoană se află în exil atunci când nu e posibilă întoarcerea. Exilul presupune deșurădăcinare, exilatul suferă de nostalgie și încearcă să recupereze originea, centrul, un *acasă* ideal. Fixarea în trecut implică o reprezentare idealizată a istoriei trăite, ce poate avea drept efect o evocare mitică a trecutului.

În această încercare de recuperare a centrului, a spațiului de origine, este extrem de importantă identitatea scriitorului, apartenența la un spațiu; astfel, Kath Woodward subliniază importanța apartenenței în devenirea, conștientizarea și asumarea identității: „Identitatea circulă, dar este despre apartenență. Trebuie să ne amintim, pentru a ști de unde am venit, astfel încât să putem crea noi povești despre sine, fără a pierde din vedere apartenența” (Woodward 2002: XII - *traducerea noastră*).

Discuția despre o încercare de întoarcere la origine presupune aducerea în prim plan a nostalgiei, așa cum e aceasta teoretizată de Vladimir Jankélévitch. Una dintre observațiile ce se desprind din *Ireversibilul și nostalgia* se referă la faptul că „adevăratul obiect al nostalgiei nu este absența în opoziție cu prezența, ci trecutul în raport cu prezentul; adevăratul leac al nostalgiei nu este întoarcerea înapoi în spațiu, ci retrogradarea spre trecut în timp” (Jankélévitch 1998: 269). Trecutul nu trebuie doar reactualizat mental, ci și păstrat în memorie, fie ea individuală sau colectivă. Ajungem astfel la ideea enunțată de Vladimir Jankélévitch conform căreia nostalgia „este o melancolie omenească pe care o face posibilă conștiința, care este conștiința a ceva, conștiință a unui altundeva, a unui contrast între trecut și prezent, între prezent și viitor” (252-253).

Plecarea, împreună cu păstrarea în memorie a unui anumit timp și spațiu, reprezintă declinul nostalgiei, ce semnifică „atașamentul de un spațiu familiar, un *acasă* (*nostos*) și suferința (*algia*) declanșată de ieșirea din acest spațiu” (Deciu 2008: 258). Nostalgia presupune și o ramificare cronotopică: se poate vorbi, pe de o parte, de un timp nostalgic, și, pe de altă parte, de un spațiu nostalgic.

Concept cheie la nivel literar, nostalgia reprezintă unul din punctele centrale ale romanelor *Testamentul francez*, de Andrei Makine și *Țara îndepărtată*, semnat de Sorin Titel. Pornind de la semnalarea prezenței nostalgiei în cele două romane, îmi propun să arăt în eseu de față cum anume este configurată nostalgia, axându-mă în acest scop pe evidențierea

mecanismelor de redare a spațiului nostalgic, care este ireversibil, ceea ce face ca încercările celui plecat de a se întoarce să eșueze.

Scriitorul rus Andrei Makine și-a construit anevoios identitatea de scriitor rus de limbă franceză, începuturile sale literare nefiind simple. „Makine a ajuns la Paris cu puțin bagaj în afara iubirii sale pentru Franța și literatura ei. A aplicat pentru azil și cetățenie și și-a petrecut următorii șapte ani trăind stereotipul romantic al unui artist muritor de foame într-o mansardă pariziană” (*traducerea noastră*) (Fairweather 1999). Se menționează, în același articol, că, de câte ori se muta dintr-un loc în altul, își lua cu el manuscrisele, precum și scrisorile de respingere din partea editorilor. Scriitorul însuși părea șocat atunci când povestea cum era gata să facă aproape orice pentru a fi publicat - „retrimita romanele cu diferite titluri și diferite nume” (*traducerea noastră*) (Fairweather 1999). Succesul a venit atunci când a primit premiile Goncourt și Médicis pentru romanul *Testamentul francez*, o scriere cu inserții autobiografice, ce relevă povestea Charlottei Lemonier, o franțuzoaică exilată în Rusia anilor '20, așa cum este prezentată de nepotul acesteia.

Mereu prins între două lumi, între două culturi total diferite, nepotul, aflat la vârsta copilăriei, conștientizează importanța limbii și începe căutarea identitară. Vorbește franceza cu bunica sa în vacanțele la Saranza, și se surprinde de multe ori gândind în această limbă, în detrimentul celei materne. Se simte mândru de îndepărtata sa origine franceză, îl face să se simtă deosebit, dar atunci când, adolescent fiind, se simte marginalizat, ridiculizat, din cauza acestui aspect, încearcă să se adapteze mediului în care trăiește, renunțând temporar la francofonie. Din acel moment nu mai folosește franceza ca pe un lucru natural, ci analizează fiecare frază, împotmolindu-se, uneori, tocmai datorită acestei conștientizări a limbii.

Tema nostalgiei și paralela dintre două lumi diferite se regăsesc în permanență în romanele lui Makine, iar în *Testamentul francez* capătă o notă aparte. Uniunea Sovietică, prezentată ca epicentru al barbariei și al totalitarismului, se află la antipodul Franței, considerată epicentru al democrației, al libertății, civilizației și spiritualității europene. Deși își construiește un univers imaginar, pe măsură ce descoperă Rusia în aspectele sale sumbre, sentimentul său de atașament și apartenență sporește.

Copilăria scriitorului este strâns legată de „implantarea grefei franceze” (Bărbuceanu 2016: 42), de către o franțuzoaică a cărei identitate este transpusă în persoana bunicii Charlotte Lemonier, în *Testamentul francez*. Ea l-a învățat limba franceză și i-a dezvăluit, prin prisma amintirilor, o imagine a țării sale natale, Franța, „căutarea identității într-o odisee care-l proiectează într-o permanentă glisare între țara natală și cea revelată de Charlotte” (42), aceasta constituind tema *Testamentului francez*. Romanul face cunoscut exilul interior al intelectualului care, fără să-și fi părăsit țara, trăiește

imaginar într-o altă patrie, construită din lecturile parcurse, povestirile ascultate, cunoașterea unei limbi străine (franceza).

Într-un interviu luat scriitorului de către Natasha Fairweather, aceasta face aluzie la un poet rus, Joseph Brodsky, care a afirmat că „rușii tânjesc după patrie atunci când călătoresc” (*traducerea noastră*) (Fairweather 1999). Cu toate acestea, jurnalistei i se pare că Makine nu simte nostalgie, căci el spune: „Nu eu am părăsit Rusia, ci Rusia m-a părăsit pe mine” (*traducerea noastră*) (Fairweather 1999), romancierul arătându-și profunda dezamăgire față de realitatea rusească din perioada respectivă. Această afirmație denotă faptul că scriitorul refuză să accepte schimbările produse în Rusia după destrămarea Uniunii Sovietice și nu dorește s-o revadă: „Pentru mine, Rusia este ca o fostă iubită. Am în minte o imagine a ei, a felului în care obișnuia să fie și a ceea ce însemna ea pentru mine și mă tem ca, revizitând-o și înlocuind prețioasele mele amintiri cu noile impresii, să nu-mi distrug această Rusie interioară, pe care încă simt nevoia să o redau în scris” (*traducerea noastră*) (Fairweather 1999). În *Testamentul francez*, naratorul „tânjește după Franța, o țară necunoscută, în țara sa natală. Odată stabilit în exil, o nostalgie a Rusiei îl face să descrie și nostalgia pentru Franța când era departe de ea” (Bărbuceanu, 2016: 74). Makine însă nu are o atitudine rece față de Rusia și consideră că, deși e „un drum lung”, reîntoarcerea acasă „este o problemă de timp”, așa cum afirmă în discuția cu Vladimir Bronnikov (*traducerea noastră*) (Bronnikov 2010). De altfel, spre deosebire de alți scriitori aflați în exil, el merge în Rusia de două ori, incognito.

Partea fascinantă a romanului o reprezintă paginile finale, prin câteva personaje secundare, dar și prin plimbările ficționale între cele două Atlantide, cea rusă și cea franceză. După destrămarea URSS, vrea să o aducă pe bunica sa în Franța și apelează la un om de afaceri rus, aparținând unei specii denumite *rusul nou*. Makine se distanțează de respectivul rus - „Aveam impresia că înțeleg din ce în ce mai puțin Rusia, pe care o vedeam acum” (Makine, 2002: 261), portretul acestuia dându-i ocazia lui Makine să observe de la distanță Rusia post-sovietică, pe care nu o cunoaște direct. Personajul nu reprezintă doar imaginea țării natale, ci și imaginea Occidentului – este un om de afaceri ce are succes, are legături cu alți oameni de afaceri occidentali. El este dezgustat de Saranza, orașul de stepă învăluit în aura magică a copilăriei lui Alioșa: „Vai, dar ce târg nenorocit e Saranza asta! (...) Și toate străzile acelea care duc în stepă. Și stepa, care nu se sfârșește nicăieri...” (262).

Andrei Makine afirmă în interviuri că a ales să scrie în limba franceză, dar țara de origine este întotdeauna în sufletul său: „Acțiunea povestirilor mele are loc în Rusia, deoarece ea este mereu cu mine, nu-mi pot imagina să scriu despre altceva” (*traducerea noastră*) (Moltoni 2013).

Din toate scrierile sale transpare nostalgia față de țara maternă, în toate interviurile sale vorbește despre Rusia, chiar dacă o face prezentându-i și părțile dure. Din aceste interviuri înțelegem că un motiv posibil al exilului său în preajma destrămării URSS se datorează tocmai a capacității intuitive de a fi simțit direcția în care urma să se îndrepte țara, respectiv o tentativă de occidentalizare.

Pentru a descrie textul narativ, Umberto Eco a folosit metafora „pădure” (Eco 1997: 11), metaforă potrivită scrierilor lui Makine, ce invită cititorii într-un timp al amintirilor într-o țară dispărută, o Atlantida rusească a copilăriei, adolescenței și maturității, a cărei vastitate a rămas mereu în memoria autorului. Astfel, în operele sale, apar oameni din trecutul sângeros al Rusiei; aceste călătorii în timp permit autorului să întâlnească personaje pe care le transformă în ființe ale lumii create din amintiri. Destinurile personajelor se confundă cu destinul țării, iar Makine se oprește adesea pentru a privi Rusia prin ochii acestor ființe.

Se remarcă preferința lui Makine de a accentua originea rusească a femeilor din universul său literar, prin indicarea numelui de familie sau chiar forțarea patronimului la genul feminin, obicei atît de drag rușilor; astfel, Charlotte Lemonier, bunica franțuzoică este „Charlota Norbertovna, numele acela exotic, culmea politeții și a curtoaziei” (Makine 2002: 29).

În *Testamentul francez*, tânărul scriitor intuieste puterea cuvintelor de a transfigura realitatea: „Viața aceea se dovedea acum esențială. Trebuia, încă nu știam cum, s-o fac să înflorească în mine. Trebuia, printr-un efort tăcut al memoriei, să învăț gamele acelor clipe. Să învăț să le păstrez veșnicia în rutina gesturilor zilnice, în toropeala cuvintelor banale. Să trăiesc, conștient de veșnicia aceea...nu numai pentru a descoperi viața esențială, ci și pentru a o recrea, înregistrând-o într-un stil care rămâne de inventat. Nu voi avea altă viață decât clipele care renasc pe o pagină” (255).

Makine mărturisește în interviuri că se identifică cu toate personajele sale, care sunt exponenții trecutului și ai țării pe care a lăsat-o în urmă. Scriitorul le readuce la viață, dar și trăiește odată cu ele. A intra în dialog cu acești oameni, a-i readuce la viață din adâncurile memoriei înseamnă a nu pierde legătura cu țara natală.

Un alt scriitor, român de data aceasta, în romanele căruia găsim nostalgia originilor, este Sorin Titel, „numele de fală al Banatului” (Rachieru 1995: 148), care descoperă o lume neobișnuită, inedită, Banatul, cu toate rămășițele Imperiului Habsburgic, dar păstrând, în același timp, aproape nealterată, civilizația tradițională românească.

Scriitorul vine pe lume în Banat, în satul Margina, apoi familia se mută la Caransebeș (perioada formării intelectuale), urmează perioada timișoreană, iar ulterior se mută la București, înstrăinarea de Banat având consecințe benefice din aproape toate punctele de vedere. Stabilit în București, autorul

are nostalgia Banatului și o preschimbă în proiecție epică, reinventează Banatul. Îndepărtarea de locurile originii, distanțarea, înstrăinarea sunt condiții obligatorii ale pelerinajului către sine, căci, doar fiind departe de Banat l-a putut reinventa, folosindu-se de amintirile copilăriei. Chiar și titlul primei cărți cu care începe recuperarea este edificator: *Țara îndepărtată*, semnificând atât Banatul, din punct de vedere geografic, cât și vârsta copilăriei, la nivel simbolic.

Adrian Dinu Rachieru, vorbind despre lumea lui Sorin Titel, spune că „hinterlandul romancierului bănățean este o lume fabuloasă, îndepărtată, dilatănd timpul, retrăind ceea ce, părelnic, a fost uitat” (Rachieru 1995:47). *Țara îndepărtată* evocă o lume foarte aproape de prezent, în Banat, în timpul Primului Război Mondial și după, în care recuperarea satului se face prin prisma copilăriei. Satul devine personaj colectiv, având istoria lui, exprimat prin mama, tata, Eva Nada, ce prezintă cotidianul. Universul satului este dominat de liniște, de fericire, autorul prezentând faptele cu multă căldură, cu duioșie, detaliat. Astfel, plecarea de acasă a copiilor, la sfârșitul vacanței, e descrisă pe mai multe pagini, iar prepararea colțunașilor și a cozonacilor este un eveniment important, chiar și întâmplările minore devin majore; personajele sunt receptive, „trăiesc banal și ritualic” (Buciu 2007: 31).

Sorin Titel prezintă, prin intermediul revenirii la copilărie, o lume frumoasă, populată de oameni buni, generoși, ce trăiesc în locuri memorabile, fiind în relații calde unii cu alții, *Țara îndepărtată* putând fi receptat ca „romanul deteritorializării, dar și romanul în care inocența este pândită de mari primejdii” (Ungureanu 2003: 123).

„Sorin Titel (re)descoperă lumea Banatului, o lume a copilăriei dintâi, a primelor senzații, a celor dintâi sentimente, însoțite de înfiorările pe care ți le poate da doar trecerea anilor și (în)depărtarea concretă ” (Vighi 2000: 29). De aceea, în proza titeliană se remarcă prezența a numeroase toponime, porecle, gesturi, toate acestea având legătură cu universul banatic, dintre care amintim Bega, drumul de la gară spre sat, moara ce, „pe măsură ce anii au trecut, a început, încet, încet și cu totul pe neașteptate să se descompună, arătând din ce în ce mai mult ca un cadavru intrat în putrefacție” (Titel 1974: 15). Multe din activitățile de zi cu zi au loc în bucătărie, spațiu extrem de important, unde mama și Eva Nada pun castraveți la murat, fac dulceață de cireșe și bulion, colțunași cu marmeladă, găluște de griș, supă.

Totuși, eroii părăsesc, uneori, acest spațiu privilegiat și „de fiecare dată îndepărtarea de casă presupune întâmpinarea propriului destin” (Roșca 2000: 18). Îndepărtarea de locurile natale îi permite scriitorului recuperarea, salvarea de la uitare, căci, după cum spune unul dintre personaje, „nu-i ușor să trăiești printre străini” (Titel 1974: 10).

Această recuperare se face și prin evocarea unor întâmplări ce par atemporale, astfel ele rămânând vii, recompunând o lume *îndepărtată*, cu

personaje senine. „Naratorii săi provin din spațiul banatic, care reprezintă un creuzet etnic. Tăifăsuind, ei află tihna sadoveniană și gustă plăcerea povestitului, contemplând apusul unei lumi; vor să fie «foarte exacti» și, prin ceea ce știu, stăpânesc lumea” (Rachieru 1995: 15). Toți ceilalți îi ascultă cu atenție și cu încredere, fiindcă, deși sunt la limita fantasticului, „poveștile astea din bătrâni sunt toate adevărate. Eu, să spun drept, cred în ele” (Titel 1974: 127), afirmă mama.

Despre această lume din provincie scrie și Ovid S. Crohmălniceanu, afirmând că Sorin Titel „și-a creat o lume a sa, inconfundabilă, cu o geografie și faună proprii, scăldate de o lumină aparte, o *Yoknapatawpha* care-i poartă numele în atlasele imaginarului” (Crohmălniceanu 1984: 148).

Una din problemele fundamentale ale oricărei persoane înstrăinate este cea legată de spațiul de refugiu, ca destinație temporară sau definitivă a scriitorului. La început, într-o primă fază, cel plecat simte fascinație pentru țara/ orașul gazdă, curiozitate, precum și dorința de a asimila cât mai mult din noul mediu; dar, odată cu obișnuința, apare dorul, nostalgia pentru locul natal, de origine. Însă, el/ea se poate oricând refugia mental în acele locuri și ceea ce dă putere creatoare înstrăinării este tocmai această nostalgie, ce se cere exprimată, redată în scris.

Acesta este și cazul celor doi scriitori, Andrei Makine și Sorin Titel, după cum am arătat în rândurile de mai sus, scriitori care, departe fiind de locurile de baștină, au transpus în ficțiune ceea ce simt pentru *acasă* – Rusia, respectiv Banatul. Până la urmă, exilul, îndepărtarea de locurile natale, nu înseamnă neapărat o traumă, căci, după cum afirmă însuși Makine, răspunzând unei întrebări adresate lui de către o jurnalistă: „cu toții suntem exilați. Gândiți-vă la dvs.: trăiți în România, sunteți femeie, sunteți o femeie de această vârstă și cu acest aspect fizic, sunteți exilată în propriul dvs. corp. Sunteți exilată în propriul dvs. destin și trebuie să vă obișnuiți cu asta” (Vlădăreanu 2013, p. 9).

Referințe:

- Bărbuceanu, I. (2016). *Imagini ale Rusiei la Andrei Makine / Images of Russia in Andrei Makine's Work*, București: Editura Universității.
- Buciu, M. V. (2007). *Zece prozatori exemplari (perioada comunistă) / Ten Paradigmatic Novelists (the Communist Period)*, București: Editura EuroPress.
- Crohmălniceanu, O. S. (1984). *Un scriitor de rasă / A Purebred Writer*, *Caiete critice*, nr. 1-2/1984.
- Deciu, A. (2008). „Frontiera și retorica exilului” / „The Border and the Rhetoric of the Exile”, în Romanița Constantinescu (coord.), *Identitate de frontieră în Europa largită / Border Identity in Enlarged Europe*, Iași: Editura Polirom.

- Eco, U. (1997). *Şase plimbări prin pădurea narativă / Six Walks through the Narrative Forest*, Constanța: Editura Pontica.
- Jankélévitch, V. (1998). *Ireversibilul și nostalgia / The Irreversible and the Nostalgia*, București: Editura Univers Enciclopedic.
- Makine, A. (2002). *Testamentul francez / The French Will*, traducere de Virginia Baciu, Iași: Editura Polirom.
- Rachieru, A. D. (1995). *Scriitorul și umbra / The Writer and the Shadow*, Reșița: Editura Timpul.
- Roșca, E. (2000). *Sorin Titel. Ciclul bănățean / Sorin Titel. The Banat Cycle*, București: Ed. Univers.
- Said, E. W. (2000). *Reflections on Exile and Other Essays*, Harvard University Press.
- Titel, S. (1974). *Țara îndepărtată / The Aloof Country*, București: Ed. Eminescu.
- Ungureanu, C. (2003). *Geografia literaturii române, azi / The Geography of the Romanian Literature, Today*, vol. IV-Banatul, Pitești: Ed. Paralela 45.
- Vighi, D. (2000). *Sorin Titel: monografie / Sorin Titel: Monography*, Brașov: Ed. Aula.
- Woodward, K. (2002). *Understanding Identity*, Londra: Arnold.

Surse electronice:

- Fairweather, N. (1999). Interview: Andrei Makine – *Trough the Iron Curtain to Paris*. In *Independent*, 31 ianuarie 1999, accesibil la <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/interview-andrei-makine-through-the-iron-curtain-to-paris-1077329.html>, vizualizat la 20 iunie 2017 (traducerea mea).
- Bronnikov, V. (2010). Interview: *Andrei Makine Russian French writer*, accesibil la <https://www.youtube.com/watch?v=PLY0M8gpyVA>, accesat în data de 26 iunie 2017 (traducerea mea).
- Moltoni, M. (2013). Interviu Andrei Makine – *Interviewing Andrei Makine, Russian born French Author*. Interviu acordat Mariei Moltoni, de la *L'ItaloEuropeo*, publicat în data de 29 aprilie 2013, accesibil la adresa <http://www.italoeuropeo.com/interviews/1352-interviewing-andrei-makine-russian-born-french-author>, accesat la 28 iunie 2017 (traducerea mea).
- Vlădăreanu, E. (2013). Interviu cu Andrei Makine: „Dacă într-o literatură există mari poeți și prozatori, atunci avem de-a face cu o limbă bine lucrată”, în „Suplimentul de cultură”, Anul IX, nr. 421, 7-13 decembrie 2013, pp. 8-9, accesibil la: <http://www.suplimentuldecultura.ro/index.php/continutArticolNrIdent/Interviu/8929> accesat la 30 iunie 2017.